

Úvod do filosofie. Filosofie pro naši dobu [1974/1975]

Kapitola 0 [je otázka, zda patří sem; pozn. red.]

Předmluva pro ty, kteří mají za to, že o filosofii nic nevědí

Když se ve společnosti setkáte s neznámým člověkem, můžete mu být představeni a on může být představen vám. Je možné, že jste o něm už hodně slyšeli, možná, že jste se setkali s výsledky jeho práce. Jenom jste ho ještě nikdy osobně neviděli. A tu, je-li vám představen nebo řekne-li vám někdo: to je ten a ten, není třeba ani nic dodávat. Už dávno jste si přáli se s ním setkat a osobně jej poznat. A i když jste o něm jen slyšeli, máte možnost si říci: tak to je on. Ale když jste o něm nikdy neslyšeli, pak nám samotné představení ještě nic neřekne. Je to jen možný začátek skutečného vzájemného poznávání a osobních kontaktů. Někteří lidé mají zvyk, jakmile uslyší jméno představovaného, okamžitě se ptát po souvislosti mezi představovaným a někým, koho již znají nebo o němž nějak vědí a jehož jméno je stejné. V takovém případě jdou obvykle po nesprávné stopě. Mohu-li čtenářům, kteří už něco o filosofii slyšeli, radit, pak jen to, že by měli předpokládat, že jejich ponětí o tom, co to je filosofie, je spíše vzdálené než blízké pravdě. Ale to vlastně nepatří do této předmluvy, jež je určena těm, kteří jsou velmi ochotni něco takového připustit, a kteří se dokonce domnívají, že o filosofii vůbec nic nebo takřka nic nevědí. Ale jak je vůbec možno vám, kteří máte toto přesvědčení, filosofii představit?

Když představujeme někomu nějakého člověka, víme my a ví i ten, komu jej představujeme, že jde o člověka. A to je velmi důležité. Naproti tomu v případě filosofie nikdo předem neví a nemůže vědět, o čem jde, protože filosofie nemůže být chápána jako nějaký zvláštní případ něčeho obecnějšího, nějakého druhu, o němž už bychom mohli předem něco vědět (tak jako víme leccos o tom, co je člověk, když je nám představován nějaký konkrétní, nám dosud neznámý člověk). Jistě si dovede pomyslit obtíž, do níž byste se dostali, kdybyste měli představit někoho, o němž by ti, komu je představován, neměli skutečně vůbec ani ponětí, tj. neměli by žádné ponětí ani o jeho druhu. Jak byste představovali např. člověka nějakým bytostem, kteří o lidech dosud vůbec nic neslyšely a nikdy se s nimi nesetkaly? Museli byste si pomáhat tím, že to jsou živé bytosti, pocházející z jedné planety, kroužící kolem jisté hvězdy, jejíž místo v galaxii nazývané „Mléčná dráha“ je to a to. A tu ještě byste se mohli spoléhat na to, že ony bytosti vědí, co to je „živá bytost“, co to jsou „planety“, „hvězdy“, „galaxie“ apod. U filosofie je tu ještě řada obtíží větších. Filosofie není živá bytost, nýbrž nu, to je právě tak nesmírně obtížné říci, co to vlastně je. A ta obtíž nespočívá jenom v tom, že je sama jediný druh jediného rodu. Jde o to, že ten, kdo by ji chtěl někomu představit, to nemůže vlastně učinit jinak, než že jenom připraví cestu k tomu, aby se filosofie představila sama. Neboť způsob, jak lze představit filosofii, nutně předpokládá užití filosofického způsobu myšlení, zkrátka užití filosofie.

To je tedy první zvláštní, mimořádná věc. Filosofii nemá vlastně kdo představit. Filosofie se musí představit sama. Ale aby se mohla představit, musí nejprve

vstoupit mezi nás nepředstavená. Neboť dokud mezi nás nevstoupí, nemůže se představit. A aby se mohla představit, musí tu být nejprve, aniž by se představila. Čili nazapřenou, jaksí neslušně. Tak, že nevidíme, co to vlastně je, nevíme, s kým máme vlastně tu čest. To je první zvláštní věc, nezvyklá u jiných odborných disciplín, u jiných myšlenkových oborů. Všechny mohou být vždycky nějak uvedeny, nějak představeny. Filosofie, představena, uvedena být jaksí nemůže, a v jistém slova smyslu nelze také uvést do filosofie. Ze stejných důvodů. Kdyby někdo měl uvádět do filosofie, znamenalo by to, že by se musel ocitnout mimo filosofii. A někoho, kdo je také mimo filosofii, vzít za ruku a vést na území filosofie. Ale něco takového není možné, protože území filosofie není takto ohraničeno. Filosofie je všude, nelze z ní uniknout. Jakmile se jednou na světě objevila, tak je konec. Už nikdy z něho nemůže být vymazána, vyhnána – ať děláme co děláme, filosofie tu vždycky je a bude. A to proto úvod do ní – to je nesmysl. My vždycky už ve filosofii nějak jsme. Už vždycky nějak ona je v nás. Vždycky jsme ve světě poznamenaném filosofií. Vždycky už sami, ať to víme nebo nevíme, nějak jednáme pod vlivem filosofie. Dokonce my nějak filosofujeme, nejenomže jednáme pod vlivem filosofie, ale my v té filosofii sami nějak postupujeme, pokračujeme, my v ní pracujeme, my se v ní, v jejím nejvlastnějším prostoru, prodíráme kupředu – ať to víme nebo nevíme. My si to nemusíme ani připouštět, my to nemusíme vědět – a děláme to. To je ta zvláštní, divná anonymnost filosofie. Ta ovšem nikdy nezůstává trvale anonymní a vždy znovu a znovu se prodírá k plnému uvědomění, prodírá se na povrch našeho vědomí, do jasů pohledu, jímž si uvědomujeme, co vlastně děláme. A tak udělat krok ve filosofii znamená udělat krok, který dříve nebo později vyvolá další krok, který bude zase znamenat, že si uvědomujeme, co jsme udělali tím prvním krokem. A ovšem i ten druhý krok znamená, že za sebou vede zas další krok, jímž si uvědomujeme, co jsme udělali tím druhým krokem.

Odtud můžeme předběžně stanovit, resp. rozpoznat místo, jež je filosofii vlastní, v němž je doma, na němž se ustavila a na němž má své trvalé působiště, resp. trvalou základnu svého působení. Je to element reflexe. Reflexe ovšem je trvalou výbavou všeho lidského vědomí. Filosofie žije z elementu reflexe a zůstává v něm zakotvena, přidržuje se ho, ale znamená ještě cosi navíc. K podstatě filosofie patří určitá soustavnost, systematičnost. Tím není ovšem řečeno, že filosofie není možná bez završeného systému. Každá filosofie sice se musí určité systematičnosti přidržovat, ale to ještě neznamená, že musí být jakožto filosofie přesvědčena, že se může plně realizovat pouze v jednolitém, vnitřně skloubeném a nerozporném systému. Takové přecenění, taková absolutizace systému a systematičnosti dokonce právě naopak může znamenat umrtvení skutečné filosofičnosti. Filosofie žije právě tak z toho, co bychom mohli nazvat problémem, problematikou, ev. problematičností. Problém se otvírá všude tam, kde se objevují rozpory. A rozpory jsou svou podstatou v napětí se sevřeností a skloubeností každého systému. Ostatně k podstatě systému náleží jeho jakási plochost či plošnost. Systém představuje neobyčejně třeba rozvětvenou a

komplikovanou sít souvislostí, ale souvislostí jedné roviny. Systém v pravém smyslu nemá žádnou hloubku. K hloubce, k hlubině se dostáváme nikoliv přes systematičnost, nýbrž přes problémy a přes problematičnost. Filosofie vždycky problematizuje vše, co přijímá konvence a co se zdá být samozřejmé. Pokouší se jít za to a pod to, co se zdá na první pohled zajištěné a jisté. Chce tuto zdánlivou zajištěnost a jistotu přezkoušet a překontrolovat. Proto míří k tomu, na čem a v čem je založena. Filosofická reflexe tedy neznámá jenom to, že si filosof uvědomuje nebo alespoň usilovně chce uvědomovat, co to vlastně dělá, když filosofuje, ale že zejména - i když to k tomu ovšem patří, jak si dodatečně uvědomíme, přestože původně nám to vůbec nemusí být zřejmé - hledá důvody toho, co při svém filosofování dělá, že hledá „poslední počátky“ a základ svého počínání, že chce vědomě svou filosofii zakotvit tam, kde třebas jinak už je zakotvena tak říkajíc mimoděky, anebo ještě spíše napravit její nesprávné, protože nekontrolované zakotvení a zakotvit ji lépe, pronikavěji, náročněji, „pravdivěji“. Není tudíž každá reflexe už eo ipso filosofická (i když samozřejmě prvky filosofičnosti v sobě nutně má a nikdy bez nich není), nýbrž její filosofičnost je spjata s její mnohonásobnou, mnohočetnou reflektovaností, která znamená, že je novým a novým reflexím podrobena každá již provedená reflexe a že se ustavičně hledá něco, co dosavadním reflexím zatím ještě uniklo a co je přesto či spíše právě proto mimořádně podstatné a důležité. (Většina uskutečněných reflexí, jež se dobírají oněch „posledních počátků“, totiž končí tak říkajíc „nastejno“, v týchž strukturách, takže vzniká dojem, že se filosofická reflexe už ocitla přímo u začátků a že jí už nezbyvá nic, než tyto začátky pojmenovat, pojmově uchopit a kategorizovat.) Filosofie ve svých reflexích míří tedy k počátkům, k principům; můžeme tedy filosofii rodově určit jako principiální reflexi.

V rámci této principiální reflexe se ovšem filosofie dostává k čemusi, co už vlastně nenáleží do oblasti, která je jí vlastní, která je jejím elementem, totiž mimo rámec reflexe. To je docela pochopitelné. Jakmile totiž reflektujeme dostatečně hluboko a dostatečně daleko, musíme posléze na jedné straně sice téměř ztrácet orientaci a vůbec pevnou půdu pod nohama a propadat se takměř do neuchopitelných už stavů vědomí, ale na druhé straně - pokud jsme ve své reflexi dosti pozorní, přesní a přísní k tomu, co v posledu je reflektováno, ale samo už není žádnou reflexí - a co ovšem může být reflektováno, protože to je něco nám naprosto blízkého, něco vskutku našeho, našeho vlastního, ne tedy předmětného, objektního, objektivního či pod. A toto prvotní, co každé reflexi předchází a co jí umožňuje, neboť reflektováno musí být vždy něco, vedle reflektujícího tu musí být přece i reflektované (takže reflexí nemůže být nikdy dán počátek), toto prvotní je nerozlučně spjata s naším životem, s naší existencí, s naším pobýváním ve světě a na světě. Tímto prvotním je způsob, jak jsme tu a v této chvíli, je to způsob naší přítomnosti ve světě, je to základní rozvrh našich skutečných, praktických vztahů ke světu kolem nás, je to rozložení a rozvrstvení našeho vztahování k věcem, k bytostem, k situacím, k lidem (druhým lidem) (i k

sobě). A tady filosofie zjišťuje, že je spjata nejenom s elementem reflexe, ale že neméně podstatně a snad podstatněji je spjata s touto základní životní orientovaností, s životní atitudou, s životním stylem – či jak bychom to lépe pojmenovali. A tak je filosofie elementárně zakotvena ve dvou rozdílných sférách, ve dvou „rovinách“, které si původně jsou vzdáleny tak, že se vůbec nesetkávají, ale které právě ve filosofii dospívají nejenom ke konfrontaci a ke střetnutí, nýbrž ke skutečnému dotyku a jakési tangenciální, tečnové – a tím je řečeno: původně bodové – jednotě. A filosofie se z podstaty věci, tj. z podstaty své oslovenosti a zasaženosti pravdou, usídluje v tomto bodě, poskytuje mu všechny ostatní rozměry a stává se služebnicí jeho postupného a nezadržitelného rozpínání, jež míří k tomu, aby posléze – byť na počátku pouhý bod – objal a do sebe strhl veškerenstvo.

Kapitola I - Místo úvodu

[následujících 17 paragrafů bylo beze změn převzato do dalšího pokusu o úvod do filosofie z roku 1991: <https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/3395> – pozn. red.]

§ 1.

Na počátek našich úvah by podle rozšířených zvyklostí náleželo vymezení filosofie jako oboru myšlenkové práce. To však má vážné nesnáze, protože vymežit, co to je filosofie, lze jen filosoficky. Tím chceme říci, že o filosofii nemůže oprávněně nikdo říci ani slovo tak, jako by přitom stál vně filosofie jako nějaký nefilosofický pozorovatel a posuzovatel. Všude tam, kde se má s jistou odbornou kompetencí hovořit vskutku o filosofii, musí být filosofie již u toho, ba musí to být sama filosofie, která tu promlouvá (či přesněji, musí to být některý filosof). Z filosofie totiž nelze učinit předmět takovým způsobem, abychom ji celou měli před sebou; právě naopak tu je v takovém případě filosofie přítomna vždycky zároveň jako „podmět“, tj. „subjekt“. To znamená, že je nutně přítomna spolu s námi, v nás, v našem přístupu a počínání. Dokonce můžeme jít ještě o krok dál: my sami jsme pak vlastně s ní, musíme se jí držet, ba musíme být v ní, uvnitř filosofie, musíme do ní vstoupit, musíme se vnořit do jejího prostředí, do jejího světa.

Každý pokus o vymezení filosofie už v sobě proto zahrnuje, resp. spolu přináší určitá filosofická stanoviska, určitou filosofii (dokonce někdy třeba ne dost propracovanou, ba snad ani plně uvědoměnou). Kdo by snad chtěl mluvit o filosofii naprosto nefilosoficky (tj. kdyby se mu podařilo něco tak nemožného), tomu by se sám předmět, totiž filosofie, náhle rozpadl a vytratil pod rukama. A to, co by se mu snad přece jenom zdařilo zachytit a uchopit, by bylo něco docela jiného, pouhé zbytky, třísky, piliny, zbavené života a smyslu, zbavené fungující, pracující struktury. A není tomu jen tak, že bychom se proniknutí filosofie do našich úvah o filosofii nedovedli vyvarovat a vyhnout, nýbrž důvod je v tom, že pouze filosofickými prostředky se lze tohoto tématu myšlenkově zmocnit. Pouze filosofie je schopna a pouze ona je také povolána myšlenkově, pojmově uchopit

sebe samu. A proto také tam, kde lze legitimně a platně uvažovat a hovořit o tom, co to je filosofie, musí být k dispozici už značně vyvinuté a pokročilé filosofické myšlení. Otázka po tom, co to je vlastně filosofie, nenáleží z toho důvodu mezi počáteční filosofická témata, ale spíše mezi témata závěrečná, vrcholná.

§ 2.

Musíme se tedy prohřešit proti dobrému vychování: nemůžeme při nejlepší vůli filosofii nejprve představit. Nikdo ji nemůže představit hned na začátku. Filosofie se musí představit sama. Jen ona je kompetentní, aby o sobě něco řekla. Aby však o sobě mohla něco říci, aby se mohla dokonce představit, musí tu napřed být, musí mezi nás vstoupit nepředstavena, tedy inkognito, na zapřenou, tak trochu neslušně, proti dobrému vychování. A jak už to tak bývá, filosofie si se svým představováním dává vždycky dost na čas. Pronikne do naší mysli, zmocní se našeho myšlení a my zjišťujeme, že uvažujeme filosoficky, až poměrně pozdě. Jen tak si můžeme vysvětlit, jak asi dojde k tomu, že člověk, který se zprvu rozhodl pro matematiku (např. Husserl nebo Whitehead) nebo zase pro psychiatrii a psychologii (Jaspers), se stane nakonec velkým filosofem. Na druhé straně jsou i tací, kteří se pro ni rozhodnou ještě mladí – a marně; po celý život se s ní doopravdy nesečkájí a neseznámí (a v nuzných dobách se takový člověk může stát i filosofickým ordinariem). Není to jenom věc talentu; něco filosofie pronikne zajisté v našich časech a v evropských nebo Evropou bytostně poznamenaných. Jistého minimálního talentu ovšem přece jenom zapotřebí jest, má-li být naše mysl ovládnuta filosofií alespoň natolik, aby se po jejích cestách a stezkách mohla vydat vlastními kroky. Ale to všechno stále ještě nestačí. Abychom se vskutku setkali s filosofií nikoliv na zapřenou, ale jako s filosofií, musí se nám ona sama ukázat a představit; a my pak nesmíme ten okamžik propást, onen zvláštní fenomén filosofie přehlédnout nebo zaměnit za jiný – a její vlastní slovo, její LOGOS přeslechnout. Jak se však už řekli, filosofie nezačíná tím, že by se napřed představila. Její první slova, její první LOGOS se netýká jí samotné. O tom, zda budeme připraveni ji samotnou uvidět a uslyšet, se rozhoduje daleko dříve, když totiž jde ještě o ledacos docela jiného – a filosofie už tam je přítomna. Je u toho přítomna na zapřenou. – Nejednomu čtenáři se možná zdá, že jsme zabočili jakoby do houštin metafor, poezie, mýtů a snad pohádek. Završme tuto zdánlivou odbočku ještě jedním obrazem.

Nikdo nemůže očekávat, že by k němu přijela královna Filosofie ve zlatém kočáře, kdo ji u svého prahu nepřijal daleko dříve, totiž tenkrát, když přišla v prostém šatě nebo dokonce v hadrech žebráka (nebo někdy též ve vyzývavě křiklavém rouše šaška). Nic vnějšího není jistotným znamením, že vás navštívila opravdu sama filosofie; podle vnějších znaků je možno někdy pouze vyloučit, že by mohlo jít o filosofii. Pravá filosofie může promlouvat jednou ve verších, ale jindy v dlouhých zdánlivě nudných traktátech; může si zvolit někdy tlumočnickví aristokratických úst, ale jindy se zvučně a jadrně ozve z nevymáchané huby

lidového šprýmaře (nejenom králové, ale i královny mohou mít své šašky). Filosofie si ke svým vystoupením a prohlášením volí nejvýš podivné scenérie; že zazní někdy dokonce z kateder filosofie, je dokladem jejího značného smyslu pro humor. Necítí se vázána žádným pevným stylem, žádnou formou, žádnou zvyklostí. Dovede se ozvat v nejrůznějších situacích, ale dovede se také na dlouhou dobu odmlčet. I když umí vypadat uhlazeně a noblesně, obvykle dává přednost nespolečenskému jednání a dokonce skandálům. Svě oblíbence ráda vodívá trnitými cestami, ale ani z toho si neudělala zásadu. Volí si své hlasatele a tlumočníky velmi, velmi svobodně. Téměř nikdy se však nespokojuje s člověkem takovým, jaký byl a je, ale vede jej a přímo nutí k vnitřní proměně. Pro ty, které si vyvolí, se stává svrchovanou vládkyní; pro pravého filosofa však představuje tu jedinou vládu, před níž je schopen a ochoten se sklonit bez výhrad, neboť ona sama je tou nejoddanější a nejodevzdanější i nejpokornější služkou. Filosofie nerespektuje žádný omezený lidský zájem, respektuje a podtrhuje jen nejvyšší poslání člověka. Ani sama se neztotožňuje se žádným omezeným zájmem, nesplňuje a neslibuje splňovat žádné potřeby a tužby lidí, dokonce naopak jim nebývá po chuti a sama se opravdu moc nestará o jejich užitek. Slouží jenom jednomu pánu, jediné vládkyni, totiž pravdě, a vyžaduje totéž na svých lidech, tj. na filosofech.

§ 3.

O filosofii nelze dost dobře prohlásit, že je potřebná, prospěšná a užitečná. Důvod, proč něco takového nelze říci, nespočívá v tom, že by snad filosofie byla neužitečná a nepotřebná, nýbrž daleko spíše v naprosté nepřiměřenosti takové kvalifikace a vůbec pojmového určení. Filosofie je pro člověka nezbytná a je jí zapotřebí nikoliv k jeho vlastním cílům, pro to, co sám chce podnikat, k životu, jímž i tak (bez filosofie) žije, nýbrž aby se stal tím, čím jej filosofie chce mít. Tak například pro současného evropského anebo Evropou poznamenaného člověka je filosofie nepostradatelná již proto, že s v ní resp. ve všelijakých filosofích a pseudofilosofiích, filosofických zbytcích a pomyjích takřka od narození brodí, máchá a topí, neboť tím vším je zaplavována společnost, v níž od dětství vyrůstá, a všechny její vrstvy jsou tím prosáknuty. Ale jako je voda po velkých deštích a při povodni plná kalu a nečistot, také filosofie a pseudofilosofie, pronikající do všech koutů života, je ponejvíc znečištěná, kalná a zhrublá; jsou to jen nakažlivé fragmenty či spíše sedimenty starších a už překonaných filosofii, jakési filosofické viry, které už samy nejsou schopny života a proto hledají živé, ale ještě nepromořené prostředí, v němž by ještě nějaký čas mohly díky nedostatku jeho rezistence a nízké hladině protilátek parazitovat, přežívat a dokonce se i množit. Těmto nakažlivým reliktvům se ubrání jen ten, kdo najde studánky průzračné vody a čisté, nezakalené prameny. V jisté obměně známého vtipu by bylo možno říci, že filosofie pomáhá člověku zdolat nesnáze, do kterých by se nedostal, kdyby filosofie nebylo. Dost podobně tomu je ostatně vůbec se životem. Také všechny vynálezy organického vývoje pomáhají živým bytostem překonat a přežít všechny nástrahy a svízele, do nichž by se nedostaly, kdyby nežily a kdyby života vůbec

nebylo. Tu se také nemůžeme dost dobře tázat, zda oživení bylo pro neživou hmotu prospěšné a užitečné. Není zajisté pochyb o tom, že původně neživá hmota oživením něco podstatného získává; ale tento zisk není zaplněním nějaké mezery ani napravením nějakého nedostatku neživé hmoty v tom smyslu, že teprve oživená hmota by byla tou dokonalou neživou hmotou. Právě tak nemůžeme dokazovat význam filosofie poukazem k tomu, že teprve filosofií spěje ke své dokonalosti život nefilosofický, život bez filosofie. To, co filosofie člověku přináší a dává, není pouhým dokonáním a naplněním čehosi, co by si člověk (nebo společnost či doba) již nějak přinášel s sebou; filosofie nezůstává jen u toho, že by rozvíjela již dříve dané schopnosti člověka, ani že by uspokojovala nějaké jeho předem existující potřeby. Jako jsou v živém těle uváděny atomy a molekuly na novou cestu, tak i filosofie vyvádí člověka z toho, v čem je jeho dosavadní život uzavřen a do čeho je zaklesnut, a otvírá jej pro cosi nového, co vůbec nevyplývá z jeho dosavadní existence (a co tedy také nemůže být měřeno či hodnoceno dosavadními mírami), ale co tuto jeho existenci naopak hluboce proměňuje. Na to musíme pamatovat: filosofií není život přizdobován a krášlen, ani usnadňován, nýbrž měněn, uváděn na nové cesty, stavěn na nové základy, vtažen do nových souvislostí, do nového světa. Nejde o žádný přídavek k životu, ale o překročení celého dosavadního rámce lidského života.

§ 4.

Zatím jsme si řekli, že filosofie vtrhne do našeho života, aniž víme jak, ba aniž o tom vůbec víme, aniž si to uvědomujeme; a dále že náš život hluboce proměňuje (nebo alespoň má tendenci jej proměnit). Až potud by to mohla být jakási divná, svérázná nemoc: filosofie jako parazit na lidském životě. Leccos by se tomu zdálo nasvědčovat. Náhodou se setkáte s filosofickým textem nebo projevem, který vás zaujme; něco ve vás jakoby zazvoní, zarezonuje, souzní s tím, co čtete nebo slyšíte. Začnete se ohlížet po dalších textech nebo projevech téhož člověka nebo pak i dalších, vybíráte si pak už své filosofy, učiníte filosofii svou přítelkyní, vyhradíte jí jisté místo ve svém životě. A netušíte, že už dávno předtím jste byli na toto setkání připravováni jaksi zevnitř. Největší překvapení vás ovšem teprve čeká: když už si myslíte, že filosofii znáte, když se pro vás stala světlým bodem vašeho života, když na ni spoléháte jako na pomocníka, krásnou průvodkyni nebo dokonce utěšitelku, tahle dobrá známá a snad dokonce přítelkyně se najednou postaví proti vám. Nejenom Vás opustí, ale přímo zradí. Jednak ji najdete v důvěrném vztahu a svazku s někým, kdo žije a myslí docela jinak než vy a s nímž nemáte a snad ani nechcete mít nic společného, a chová se u něho a s ním tak, že ji nepoznáváte. Už to znamená pro vás otřes. Ale pak náhled poznáte, že se vzpříčila také uvnitř vaší mysli, ve vašem myšlení, které jakoby odvádí od vás pryč a zaměřuje proti vám. Vaše vlastní myšlení se vám pokouší vymknout, jako by ani nebylo vaše, a pracuje proti vám: ukazuje vám vás samotné v nepěkném světle, usvědčuje vás z chyb a prohřešků, odhaluje vaši povrchnost, nedůslednost, neudržitelnost vašich východisek a předpokladů a falešnost vašich závěrů. A navíc vám do tváře vmete obvinění z neupřímnosti, nepravdivosti a

úmyslného klamání? Ať už sebe nebo druhých lidí. Přepadne vás jako zákeřná choroba, z níž se vy už nikdy neuzdravíte; překonáte-li ji, potlačíte-li její virulenci a zaženete ji od sebe, zůstanete doživotně oslabeni, otřeseni a na duchu zmrzačeni. A necháte-li jí volný průběh, pak ten, kdo z této podivné choroby vyjde zdravý, už nebudete vy, ale někdo jiný. Setkání s filosofií nemůže končit jinak: buď z vás filosofie udělá lháře a podvodníky nebo hlupáky a zbabělce – anebo se vzdáte sami sebe a stanete se někým jiným. Pokusíte-li se filosofií osedlat a dát jí uzdu, ovládnout i a ochočit, poznáte nakonec buď sami nebo to určitě poznají ti druzí, že to, co jste si podmanili a zotročili a donutili k službě, už dávno není filosofie, ale jenom nějaká pafilosofie, špatná náhražka a nápodoba filosofie; a pravá filosofie už bude opodál, v distanci, a v ostrém světle bude odhalovat a demaskovat ten celý váš podvod. Opravdu to hodně připomíná nějakou zvláštní chorobu. Jako když do buňky nepozorovaně pronikne virus, jehož genetická informace je pro buňku tak atraktivní, že ovládne a přemění celý její metabolismus; vzpamatuje-li se z toho buňka ještě vůbec, bude její další život narušen a ochromen, podlehne-li, rozpadne se a zanikne. Jenomže v tom přirovnání právě něco chybí: není tu nová buňka vyšší úrovně. Filosofie je vskutku jako choroba, jako nemoc; ne však nemoc k smrti, ani nemoc k invaliditě, nýbrž jako nemoc k životu, k vyššímu a hlubšímu životu.

§ 5.

Filosofie přivádí do našeho života krizi; anebo spíše náš život do krize a do krizí vede. Filosofie tedy není hra, jíž by se mohlo v našem životě dostat místa; je to spíše naopak život sám, který si teprve musí najít své místo ve světě, vb němž je doma filosofie. Mohlo by se proto zdát, že tu je pak život kvůli filosofií a nikoliv filosofie kvůli životu. Jako kdyby záleželo na filosofií a ne na životě. Ale není tomu tak. Filosofování má smysl, jen když vede k novému životu; filosofie tu je pro život, filosofie může a má, dokonce musí složit životu. Ovšem tomu novému životu, filosofií proměněnému. A protože lidský život má vždycky svůj dějinný rámec a svou konkrétní dobovou tvář, musí se také filosofie takto konkrétně dějinně, dobově orientovat, musí se zaměřit k člověku určité doby, k lidem, k lidstvu určité dějinné chvíle. To vůbec neznamená, že by filosofie měla ochotně a pohotově vyhovovat požadavkům a potřebám, které na ni například naše doba klade nebo jaké by na ni chtěla klást. Filosofie je samozřejmě v právu, když chce všechny tyto eventuální požadavky a potřeby nejprve posoudit a kriticky zvážít jejich oprávněnost a legitimitu. Doba může filosofií předkládat své požadavky, ale oprávněnost takových požadavků závisí na některých podmínkách, které doba sama nemůže stanovit a jimiž nemůže nikdy disponovat. A filosofie má nejen právo, ale je přímo povolána se k těmto podmínkám vyslovit. Ne tak, že by o nich rozhodovala, ale dovede je exponovat a vyvolat z jejich latentní přítomnosti, zachytit je, myšlenkově uchopit a vyslovit. A nakonec je také zhodnotit, posoudit.

Mohli bychom to říci ještě jinak. Každá doba má své velké i malé potřeby; filosofie je zajisté povolána, aby v mezích své kompetence a svých možností napomáhala

je splnit a uspokojit. Ale takové potřeby nejsou zdaleka nijak samozřejmé a průhledné; sama doba resp. lidé té doby se v nich obvykle nevyznají. Lidé určité doby mohou za své základní potřeby považovat také něco velice problematického, co nejenže opravdovou potřebou není, ale přináší jim samotným ve skutečnosti vyslovenou škodu, ba co je dokonce třeba životně ohrožuje. Aby se lidé určité doby vyznali lépe ve svých životních potřebách, aby doba uměla rozpoznat, které potřeby jsou skutečné a pravé a které jsou jen zdánlivé a falešné, k tomu potřebuje mimo jiné také filosofii. Bylo by možno říci, že nejzákladnější potřebou každé doby je, aby se vyznala ve svých potřebách. A v tom jí může a má filosofie sloužit, v tom jí může a má být nápomocná.

Všechno je v pohybu, vše se mění, proměňuje. Také doba, určitý dějinný okamžik vyrůstá z nějaké dřívější situace, navazuje na ni, reaguje a tím ji zároveň promění; a protože ani sám nemůže zůstat bez pohybu, míří hned k další proměně, ke svému vyústění a k tomu, aby byl sám zase proměněn tím, jak na něj reaguje a navazuje to, co přichází a ještě přijde. Doba, která se mýlí v hodnocení svých potřeb, vyústí jinak, než by vyústila, kdyby mohla své opravdové potřeby rozpoznat správně. Dějiny nelze zastavit, tím méně vrátit nazpět; ale budoucnost není nikdy jednoznačně rozhodnuta a určena minulostí a z minulosti. Proměna je nutná, ale každý okamžik znamená volbu a rozhodování, každá chvíle je větší nebo menší, důležitější nebo méně důležitou křižovatkou, rozcestím. I na malých rozcestích se rozhoduje o příštím směru našich cest, našeho životního putování. A filosofie slouží své době tím, že jí otvírá někdy pohled na nové cesty, jindy dokonce přímo nové cesty k jejímu vyústění a že ji vede jiným směrem, než k jakému by spěla svou vlastní vahou, svou setrvačností. Tak jako život přivádí atomy a molekuly k tomu, že se chovají v živém těle jinak, mnohem nepravděpodobněji, tak také filosofie pomáhá své době a lidem v ní postupovat směrem, který se liší od nejpravděpodobnějšího.

§ 6.

Filosofie je v každé společnosti a v každé době přítomná v osobě a působení (díle) jednotlivých filosofů, tedy v podobě různých filosofí. Každá taková filosofie vyrůstá z určitých předpokladů, okolností a podmínek, nese na sobě známky a stopy své doby. Některých si je vědoma, vědomě a programově na ně reaguje, nějakým způsobem se s nimi vyrovnává, a jiné na ni působí, aniž by si to uvědomovala, takže na ně reaguje maně a nevědomky. Některé na ni nepůsobí vůbec, nemají na ni žádný (zjistitelný) vliv. Rozsah toho, co na konkrétní filosofii působilo a co ne, a rozsah toho, co si z toho filosofie uvědomuje a co nikoliv, je u různých filosofí různý. Ještě víc se filosofie od sebe odlišují způsobem, jak se s takovými okolnostmi a vlivy vyrovnávají, jak na ně reagují. Nejdůležitější však je, co na základě svého rozpoznání i na základě své situovanosti navrhuje taková filosofie podniknout, k jakému novému způsobu života a myšlení vyzývá, jaký rozvrh nové životní orientace, nového životního stylu předkládá. V tom je (nebo alespoň může a má být) každá filosofie osobitá, zvláštní, jedinečná. Žádná

filosofie není pouhým produktem své doby; a pokud některá v něčem a do nějaké míry takovým produktem je, pak to je její nejméně zajímavá stránka (nejméně filosoficky zajímavá, ale např. pro sociologii nebo psychologii apod. může i taková mít svou důležitost a svůj význam). Každá filosofie sice nutně musí vyrůstat ze své doby a musí se ve své době utvářet; nemůže se ze své doby vysvléci, nemůže z ní vyskočit. Stavební kameny ani stavební plány pro svou výstavbu však nemusí nutně brát jen z přítomnosti. Každá filosofie je schopna jistého odstupu od své situovanosti, a svůj odstup prohlubuje tím, jak sahá do blízké i vzdálené minulosti (ale také budoucnosti, jak uvidíme), aby si odtud přinesla potřebné prvky, kameny, stavební materiál pro svou budovu. Proto nemůžeme dost dobře porozumět žádné filosofii, jestliže neporozumíme jejímu vztahu k filosofické minulosti, k velkým filosofickým včerejška a předvčerejška. Docela mimořádnou důležitost má však vztah určité filosofie k budoucnosti, a to jak k filosofické budoucnosti, tak k budoucímu dějinnému vývoji společnosti, lidstva, epochy. To platí nejenom pro jednotlivé filosofie dneška, ale také pro filosofie starší a nejstarší minulosti. Každá z těchto filosofí se nějak vztahovala k budoucnosti, jež se před ní v její době otvírala, jež k ní jakoby přicházela; tuto přicházející, otvírající se budoucnost nesmíme zaměňovat za to, co se fakticky potom událo. Vždyť je možné, že některá filosofie třeba zřetelně ukazovala na reálnou šanci, ale že nebyla vyslyšena a možná ani vyslechnuta a že právě v důsledku toho byla ona reálná šance promarněna. Filosofie se ovšem může ve svých perspektivách mýlit; ale i když se nemýlí, nemusí se jí vždycky zdařit oslovit lidi ve své době tak, aby jí porozuměli a aby se nechali přesvědčit. A konečně se může stát, že filosofie správně porozumí znamení časů a že své slovo řekne jasně, srozumitelně a přesvědčivě; a přesto může zůstat nejenom nevyslyšena, ale může být viněna ze zrady a škůdcovství, z pobuřování a kažení mládeže. Teprve budoucí generace jí mohou dát za pravdu (ale ani na to není tak docela spolehnutí); to však už může být pozdě na přehození výhybky (někdy také ještě pozdě být nemusí). V každém případě je pro filosofii obrovským ziskem, dovede-li se na základě hlubokého porozumění poučit z úspěchů a především neúspěchů starších filosofických pokusů o proměnu člověka, společnosti a světa. Ale takového hlubokého porozumění je mocna jen filosofie pevně zakotvená v přítomnosti a činně orientovaná směrem do příštích dnů. Kdo nerozumí přítomnosti, marně se pokouší pochopit to, co se událo v minulosti; ale kdo se dovede v přítomnosti orientovat, tomu je minulost nejen zdrojem mnohého poučení a motivem četných korektur, ale také významnou pomocí, jak ještě lépe porozumět přítomnosti.

§ 7.

Filosofie nemůže zůstat u pouhého komentování toho, co se děje kolem, ale musí se orientovat na nápravu věcí, na proměnu světa. Filosofie ovšem nemůže svět změnit bezprostředně pouhou myšlenkou, ale musí nejprve přesvědčit jednotlivé lidi, leckdy je dlouho a trpělivě připravovat pro nezbytný životní obrat a teprve pak jejich prostřednictvím působit na běh událostí. Nemůže se z docela

praktických důvodů obracet hned od začátku na všechny, protože pak by ji neposlouchal nikdo. Filosofie musí mít univerzální cíle, ale nemůže užívat univerzálních prostředků. Stojí proto velmi brzo před otázkou, na koho se má obracet v první řadě, koho se bude pokoušet oslovit a přesvědčit nejdříve. V jejím rozvažování tohoto typu dochází k sblížení a překrývání s úvahami sociologickými, sociálně psychologickými a psychologickými, politickými atd. V dávné a nedávné minulosti a ovšem také v přítomnosti se můžeme setkat s nejrůznějšími pokusy o filosofické působení mezi lidmi a na lidi, na společnost. Filosofové se obraceli na osvícené (nebo za osvícené považované) vladaře nebo na aristokratické kruhy, jindy zase na prosté občany a na lid. Jednou asistovali nacionálním hnutím a brali na sebe národně obrozenské úkoly, jindy šli v prvních řadách sociálních revolucí a ve svých myšlenkách dodávali duchovní nebo jen ideologické zbraně slabším a ohroženým. Nejednou však stáli také na straně konzervativní nebo docela reakční a dovolávali se přitom tu lepších, tu horších zdůvodnění. Z omylů a chyb sociálně a politicky vyhraněně orientovaných filosofů se další filosofové domnívali mít právo vyvozovat poučení, že se filosofie nikdy nemá spojovat se žádnými stranami a masovými hnutími, ale že se má obracet vždy jen na jednotlivce. Někdy šli tak daleko, že okázale pohrdali davem, jindy chtěli přesvědčováním jednotlivců a jejich vnitřní proměnou postupně dosáhnout obrody společnosti. Někteří filosofové v různé míře rezignovali a buď omezili obor svého působení na mravní a duchovní stránku lidského života, nebo zašli tak daleko, že vůbec zlomili hůl nad lidským pokolením a předpovídali zmar a úpadek všeho nebo příchod divných spasitelů, docela nových lidí či dokonce nadlidí.

Filosofie, která přichází se svým poselstvím, si proto vždycky musí hned zpočátku ujasnit, ke komu se vůbec chce a může obracet, tj. kteří lidé mají předpoklady, že alespoň něčemu z jejích úvah a výkladů budou moci porozumět, a ke komu z tohoto potenciálního okruhu se skutečně a v první řadě obrátí. Za druhé musí mít taková filosofie jasno v tom, co může těm, k nimž se obrátí, čestně slíbit a co jim bude umět opravdu poskytnout; a musí přitom sobě samé i těm, jež hodlá oslovit, učinit zřejmým, v jakém rozsahu je schopna sama přispět k řešení jejich životních problémů a nakolik je zapotřebí dalších aktivit, které už přesahují její možnosti a snad i kompetenci. Důležitá je také otázka podmínek, za kterých může filosofii nabízený program nabýt účinné podoby, a mezi nimi také otázka subjektivních podmínek ze strany těch, kteří mají být osloveni a přesvědčeni. Filosofie zkrátka musí vědět, co od svých posluchačů a přívrženců může a co musí žádat, a co chce a může žádat hned a co později. A při tom při všem by měla dobře vědět, co vlastně dělá, když to žádá, jako by vůbec vždycky měla co možná nejlépe vědět, co podniká.

§ 8.

Každá určitá filosofie má své protagonisty (někdy dokonce jen jediného), své stoupence a aktivní spolupracovníky (těch může být někdy velmi málo, ale jindy mohou tvořit celé školy), a své aktuální a také potenciální publikum. Napříč

tomuto dělení probíhá předěl mezi odbornými kruhy, tj. mezi filosofickými profesionály na jedné straně a lidmi filosoficky interesovanými, tj. filosofii nebo spíše filosofickými problémy zaujatými, ačkoliv nikdy nebyli ve filosofii odborně činní a ačkoliv jsou jen málo nebo vůbec filosoficky školení. Autor filosofického spisu se musí rozhodnout, pro koho z těchto možných čtenářů chce své texty napsat a vydat, i když pochopitelně nesmí zapomínat ani na ostatní. Filosofický spis, určený obci odborníků, musí prokázat především autorovu informovanost, sečtělou, rozsáhlou vědomost na straně jedné a myšlenkovou pronikavost, hloubku i nový pohled, přínos, objevitelství. Osobní stanovisko musí být vysloveno výrazně, ale korektně až decentně. Téma musí být poměrně úzce vymezeno a co nejdůkladněji a po všech stránkách vyčerpáno; to je ovšem možné jen za tu cenu, že přijme za svůj základ nějakou velkou koncepci již publikovanou a známou. Jestliže však přichází autor před odbornou obec s nějakou novou, velkorysou koncepcí, musí se připravit na tuhý odpor, tvrdou kritiku a odmítnutí z mnoha nebo i ze všech stran. Nesmí ho překvapit, že se setká s neporozuměním a s naprosto nesprávným, zkreslujícím „porozuměním“. Někdy to bude také jeho vina, neboť se nekriticky přecenil a sáhl po větším soustu, než jaké dovedl zdolat. Ale jindy je vina především na straně odborné kritiky. Dějiny filosofie znají mnoho příkladů neuvěřitelné omezenosti a slepoty nejenom profesionálů, ale celé filosofické veřejnosti i tam, kde pozdější generace se v úctě a respektu sklánějí před geniálním myslitelem. O takových případech se pak často píše a vypráví. Mnohem čtenější případy neúspěšných filosofických pokusů, plných omylů a nedomyšleností upadají naproti tomu do zapomenutí, pokud nezískaly mnoho přívrženců a nezpůsobily mnoho zla.

Co zbývá podniknout takovému mysliteli, jehož myšlenky se setkaly s nepochopením a s odmítnutím odborníků a který je přesvědčen (ať už právem, či neprávem) o své pravdě, resp. o oprávněnosti svých myšlenek? Musí se obrátit k obci interesovaných laiků, neboť filosofie (podobně jako žádná věda ani umění) se neobejde bez zájmu, porozumění a podpory veřejnosti a nemůže ani nesmí se jich v nějakém odporu a vzdoru vzdávat. V těchto kruzích ovšem nebezpečí nesprávného, falešného pochopení jen vzrůstá. Filosofický laik musí být zároveň získáván a přesvědčován, ale také poučován a vzděláván. Někdy je mnohem nesnadnější vyjádřit vlastní filosofické stanovisko obecně srozumitelným způsobem než odbornou (nebo někdy i rádoby odbornou) hantýrkou. Odedávna byli právě proto největší myslitelé nakloněni si tento obtížný úkol vyvolit a psali úvody do filosofie, populární výklady svého učení a jakési učebnice. Slavní, méně známí i téměř neznámí, úspěšní i málo úspěšní a neúspěšní filosofové se rádi obraceli k mládeži a ke studentům, protože tam viděli největší naději pro získání stoupenců a přívrženců, následovníků a žáků. Mladí lidé nemyslí ještě ve vyježděných kolejkách, a přitom jim nechybí kritická odvaha a bystrá inteligence; i když jsou jejich úsudky někdy předčasné a nedosti promyšlené, příliš rychle hotové a někdy až nehorázné, obvykle jsou pro filosofa tou nejlepší inspirací a stimulem k vrcholným výkonům. Odtud lákavost učitelské práce na univerzitách.

Ale univerzitní prostředí, učitelský provoz a všechny doprovodné momenty velmi často ruší a někdy až znemožňují tuto optimální symbiózu filosofických generací a místo toho produkují pustou a mrtvou akademičnost; a někdy dojdou události pod vnějšími vlivy tak daleko, že z kateder zaznívá jen nesmyslný blábol. Nezájem veřejnosti nebo umělé překážky znemožňují leckdy filosofii jakékoliv širší působení – a potom zbývá jen práce na rukopisech, jež může číst jen málo autorovi blízkých lidí, korespondence a osobní rozhovory. Filosofický autor pak po sobě zanechává hromádku papírů jako svůj odkaz, aniž může dohlédnout, do čích rukou se výsledek jeho leta trvající práce dostane, a aniž může v sebemenším ohledu ovlivnit další osud svého díla. A přece i za takových podmínek vznikají filosofické spisy. Pro koho byly psány? Komu byly určeny? K jakému převratu v chápání světa volaly? K jaké nápravě a obnově věcí vyzývaly? Jakých instancí a kritérií se dovolávaly?

§ 9.

Ať už k tomu filosofického autora vedou jakékoliv důvody, někdy se rozhodne pro popularizující spis, jímž se obrací k těm, kteří toho o filosofii mnoho nevědí, ale jejichž zájem byl natolik vzbuzen, že je naděje, že si text opatří a pak jej přečtou či dokonce prostudují. V takových případech se obvykle mluví o filosofické propedeutice nebo o úvodu do filosofie. Ale když vezmeme věc doslovně, není vlastně žádný „úvod“ do filosofie možný. Již s prvními slovy vnikají do duše dítěte první střípky filosofie, neboť jazyk je tím prvním filosofickým prostorem a jeho atmosféra je prosycena zárodky myšlenek; jazyk je od počátku a pak ještě dlouho, ba snad natrvalo naším učitelem filosofie. Každý, komu se dostane nějaký knižní „úvod do filosofie“ do rukou, byl už svým mateřským jazykem do filosofie dávno uveden. To platí přinejmenším pro oblast evropské vzdělanosti, která však v našich dobách pronikla (byť často v podivných převlecích, deformovaných a zkarikovaných podobách) takřka do všech oblastí našeho pozemského světa. Každá naše myšlenka je filosofii infikována, každé slovo v sobě nese životaschopné zárodky příštích filosofemat. Jenže my o tom dlouho nevíme; a to je právě velmi důležité. Stačí si to uvědomit – a už jsme v tom. Ve filosofii. Ovšem ve strašně zmatené filosofii. A tady přichází nějaký „úvod do filosofie“, aby nás z toho zmatku vyvedl a aby v zárodcích (už klíčících zárodcích) filosofických myšlenek udělal jakýs takýs pořádek. Uvádí nás pak nikoliv do filosofie, nýbrž do určité filosofické tradice, do určité filosofické atmosféry, v níž některé naše myšlenky povzbuzuje, aby zmohutněly a vykrytalizovaly po vzoru dávných nebo nedávných myslitelů, zatímco jiné odhání, zapuzuje nebo ukrývá, protože s nimi dosavadní tradice nemá dobré zkušenosti.

Jenomže každý takový „pořádek“ je jen dočasný. Velmi brzo poznáte, že jsou i jiné „pořádky“, jiné myšlenkové systémy, že jsou jinak orientované filosofie. A dostáváte se do nových zmatků. Takový „úvod do filosofie“ s tím už musí počítat; a tak se buď stane obhajobou jediné filosofie (a vyvracením všech ostatních), anebo vás seznámí s hlavními rysy vývoje filosofického myšlení ať už v podobě

dějinného nebo naopak systematického přehledu. Obvykle si však autor takového „úvodu“ nepoloží otázku, zda je vůbec takový úvod možný, a pokud ano, v jakém smyslu.

§ 10.

Chceme-li někoho někam uvést (vezměme na chvíli slovo úvod a uvádění doslova), nemůžeme s uváděním začít kdekoliv, nýbrž tam, kde ten, kdo má být uveden nebo uváděn, právě teď je. To platí pochopitelně také ze strany uváděného: chce-li se někam nechat uvést a dovést, nemůže vykročit odkudkoliv, nýbrž vždycky jen z toho místa, kde právě stojí. A nyní vzniká otázka: stojí už tam, kam má být uveden, anebo stojí někde jinde? V našem případě zní otázka: je ten, kdo má být „uváděn“ do filosofie, již uprostřed filosofie anebo zůstává ještě docela mimo její sféru? Řekli jsme si už, že zároveň s tím, jak si od dětství osvojujeme mateřský jazyk, pronikají do nás neznatelně a nekontrolovaně zárodky filosofie. Když dosáhneme věku, kdy můžeme být „uváděni“ do filosofie, jsme už ve skutečnosti plní těchto zárodků, dokonce většinou už naklíčených semen a ještě sice malých, ale životaschopných rostlinek filosofických myšlenek. Žádný „úvod do filosofie“ tedy není a nemůže být skutečným uváděním, nýbrž leda pořádáním a zařazováním myšlenek do přehlednějšího a integrovanějšího celku; a ovšem zejména pletím, tj. odhalováním chabých a falešných myšlenek, jež nejsou nosné a nesnesou kritičtějšího přezkoumání. To je nezbytné od počátku provádět už proto, že naše mysl je plná převážně těchto plevelných zárodků myšlenek (resp. zárodků plevelných myšlenek), proti nimž pravá filosofie musí vést ustavičný a nepolevující zápas. Naše doba je víc než která jiná přeplněna myšlenkami a polomyšlenkami či pseudomyšlenkami, produkty a zbytky reflexí a pseudoreflexí, všelijakými názory a domněnkami, teoriemi a zejména ideologiemi. To všechno jsou útvary a aktivity, které jsou možné pouze ve světě, jež obývá také filosofie a který – ačkoliv původně značně odlišný – byl filosofii pronikavě a nenávratně, nenapravitelně poznamenán a proměněn. Byl proměněn a zdolán, ovládnut natolik, že tam, kde nenajdeme skutečnou, pravou filosofii, je určitě při práci nějaká falešná, nepravá, zvrácená, zvrhlá „filosofie“, nějaký filosofický kýč nebo bastard, nebo přinejmenším nějaká stará a zastaralá filosofie, která už ve světě opravdové filosofie není k životu. Proto v pravém slova smyslu nelze nikoho „uvádět“ do filosofie; je však možné uvádět do určité filosofie, do určitého typu pořádku v klíčících filosofických myšlenkách, do určitého filosofického systému“. To však má zase jiné problémy.

§ 11.

Odkud se vlastně bere filosofie jako myšlenková soustava? Odkud vyvěrá její systematickost? Systém není ve filosofii ničím původním, samozřejmým ani neproblematickým. Každá aktivita, každý typ akce s sebou a v sobě nese cosi jako jádro budoucího eventuálního filosofématu, zárodku filosofické myšlenky. Ta se ovšem může zrodit jen v prostředí slova, řeči, logu. A je to logos, v němž se jednotlivá filosofémata dotýkají, navazují svazky a spojují se v širší kontexty. Tyto

kontexty se soustřeďují kolem jakýchsi určitějších nebo i méně určitých center, do jisté míry emancipovaných z bezprostředních vazeb na ten či onen typ aktivit, a tedy i z vazeb na ten či onen filosofických rozvrh či filosofické uchopení zmíněných vztahů a kontextů. To jsou problémata, relativně invariantní uzly myšlení, platné a závazné pro různé filosofie a uplatňující se a prosazující v různých filosofických soustavách. Míra závažnosti a centrálnosti těchto myšlenkových uzlů se mění s dobou a zejména s epochami dějin myšlení. Systematický zřetel je ve filosofickém myšlení vyvoláván a stimulován prostředím logu, v němž se – obrazně řečeno – vytvářejí silokřivky smyslu všude, kde jsou vedle sebe a proti sobě postavena alespoň dvě filosofémata. Teprve další kontexty zdůrazňují některé z nich, kdežto jiné silokřivky nechávají nepoužity a bez povšimnutí. Oddělenost jednotlivých problémových a myšlenkových okruhů je ve světě logu natrvalo neudržitelná; ale vytvoření celkové koncepce, která by tyto okruhy integrovala v myšlenkovou jednotu, v jednotné filosofické vidění, v jedinou filosofii, není ničím jednoznačně dáno ani předurčeno, ale musí být vždy znovu podnikáno s rizikem omylu a neúspěchu. Pro myslitele není tedy v první řadě charakteristický jeho systém, nýbrž to, co do tohoto systému chtěl pojmout. A tak je možné, že ve svém životě podnikne myslitel několik nebo dokonce celou řadu takových systematických pokusů, které mohou být od sebe dost odlišné. Myšlenkovou integritu jednotlivého systému je třeba odlišovat od myslitelské integrity jeho autora; zatímco o systému požadujeme logickou koherenci, u autora hledáme jeho myslitelský charakter, osu jeho myšlení, jednotnou zakotvenost jeho myslitelských výbojů a třeba i nápadů a načrtnutých pokusů.

§ 12.

Důvod, proč nejenom různí myslitelé vytvářejí různé filosofické systémy, ale proč se dokonce týž filosof postupně odhodlává k výstavbě několika odlišných myšlenkových soustav, spočívá v něčem, co na první pohled může vypadat dost podivně, totiž že filosofie z podstaty věci nemá přirozených počátků. Neexistuje žádná elementární filosofická problematika, která by představovala pro nové adepty jakýsi samozřejmý, logický vstup do filosofie a také jakýsi základ, na němž by pak další myšlenková práce mohla postupně stavět. Filosofie vůbec nemá (a nesmí mít) tendenci postupovat od takzvaně jednoduššího k takzvaně složitějšímu. Filosofie nejenže nevychází z nějakých základních a jednoduchých myšlenek, aby na nich postupně stavěla, ale dokonce všechny tzv. základní, elementární, „jednoduché“ myšlenky přezkoumává v jejich nejhlubších základech, vrací se k tomu, co je umožnilo a třeba také založilo, prohrabává a prokutává se k jejich kořenům, zkrátka vrací se před ně a „pod“ ně, stále pronikajíc do větších hloubek. Pro filosofii už dnes neexistují žádné „počátky“ nebo „kořeny“ všeho, které by bylo možno uchopit a pojmově se jich zmocnit. S těmito svými starými iluzemi se filosofie musela rozloučit. Každá formulovaná myšlenka pluje v moři jiných myšlenek, ještě neformulovaných, ale jimiž je nesena; a jindy se může stát zase součástí vlny neformulovaných myšlenek, nesoucích zase nějakou myšlenku jinou, zformulovanou. Filosoficky myslet

znamená v tomto moři plavat, tu a tam se setkat s formulovanými myšlenkami, přezkoumávat jejich spojitost a vzájemnou svázanost, ale přitom stále být i s nimi nesen prostředním, atmosférou, nedozírným zdrojem nových a nových myšlenek, k nimž se musíme vracet a jež se musíme pokoušet vynést na povrch, nad hladinu, do světla a do vědomí. Každá nově objevená a nově zformulovaná myšlenka přináší do našich myšlenkových rozvrhů element, který se může ukázat jako nesmírně významný a přímo převratný. Žádný filosofický systém si nemůže být jist před podobným osudem; ale nová myšlenka není vylovena a zformována, vyslovena tak často, aby to pro naše myšlení znamenalo naprostý zmatek; a také se velmi často stane, že sice je vylovena a dokonce i předběžně zformulována, ale pak zase zmizí, ponoří se do oceánu nevysloveného a propadne zapomenutí na značně dlouhou dobu, ačkoliv je plná dynamitu, jak se někdy později prokáže. Takové to ostatně bývá po pravidle, že pravda snadno nalezená bývá obvykle snadno zase zapomenuta a ztracena.

§ 13.

Jestliže však neexistují žádné „přirozené“ počátky filosofie a filosofování, jestliže filosofie není rozhodujícím způsobem zakotvena ve svých prvních, počátečních krocích, znamená to, že filosofie může začít kdekoliv a že si pro začátek může zvolit zásadně jakékoliv téma. A protože na začátku vlastně filosofie nejenže nemá dost důvodů, proč by spíše sáhla po jednom tématu než po druhém, ale ani dost dobře neví, co dělá, neboť si sebe jakožto filosofie ještě vůbec není vědoma, nebudou její první témata vybrána a zvolena, ale prostě se jenom nahodí, naskytnou. Ale odkud se vlastně vezmou? Není-li principem výběru nějaké filosofické kritérium nebo filosofické rozhodnutí, pak se musíme poohlédnout po jiném principu. A tímto principem je určitý typ a struktura aktivity. Člověk není jen tvorem myslícím, ale také a především aktivní, činnou, činnorodou bytostí. Myšlení je zkrátka jenom jedním typem lidské aktivity, i když typem specifickým, takřka všechnu ostatní aktivitu pronikajícím (přinejmenším schopným ji pronikat) a poskytujícím jí mimořádnou míru orientovanosti a zaměřenosti. Člověk je to, co dělá, co dokáže, co svede. Pobyť člověka na světě je zakládán a nesen jeho činy, jeho aktivitou; a myšlení je jenom jedna z jeho aktivit, i když to je aktivita specificky lidská a lidskost, resp. polidštění všech ostatních podmiňující. A právě ona aktivní přítomnost člověka na světě představuje jakési prizma a princip či přímo aparát selekce toho, co se na úrovni myšlenek objeví nejdříve, nejčastěji, nejpravděpodobněji. Myšlenky krystalizují přednostně kolem uzlů životní praxe a její struktury. A přednost mají ovšem myšlenky, které se k těmto strukturálním uzlům nějak přimykají, které jim jsou blízké, nějak příbuzné, analogické atp. A zvláštní váhu a respekt si vydobudou ty myšlenky, které na své úrovni dovedou směřovat přednostně k těm z ostatních vykrytalizovaných myšlenek, jež se dovedly zase přimknout k jiným strukturálním zauzlením životní praxe. Myšlenky se ovšem váží k životní praxi zprvu jen svými nepředmětnými intencemi, zatímco předmětné intence zůstávají značně volné a jsou vynikajícím prostorem pro volnou imaginaci a svobodnou fantazii. Dlouhé období převážného důrazu na

nepředmětnou stránku myšlení, kdy stránka předmětná zůstává jen záležitostí hry, byť posvátné, koordinujíc vnější podobu slavnostních obřadů a svátečních rituálů, charakterizuje dobu mýtu. Po dlouhé době se však obřady jednak natolik zkomplikují a zároveň natolik upevní ve svých svazcích s předmětnou stránkou myšlenkových intencí, že začínají překračovat hranice vymezené původně pro posvátnou hru a pozvolna pronikají do tzv. profánního života, který se ovšem právě tím teprve začíná konstituovat jakožto profánní (až do té doby totiž je zatím neuvědomovanou a nekontrolovanou sférou „přirozených“ aktivit a reakcí). Filosofická myšlenka se rodí v tom okamžiku, kdy myšlenka, jež se vztahuje k profánní, „přirozené“ životní akci, si samu sebe uvědomí jakožto myšlenku, tj. začne být schopna se vztáhnout nějak k sobě samotné a odlišit se tak od toho, k čemu z oné profánní, přirozené akce se původně chtěla vztáhnout a vskutku vztahovala. Blíže se touto zvláštní „kličkou“ myšlení budeme zabývat v kapitole o reflexi. Na tomto místě jsme se problému dotkli především proto, abychom ukázali, co všechno takové filosofické myšlenky, byť sebestarší a sebestarší, nutně předchází, a také proto, že k zrodu filosofie vlastně může dojít a vlastně také dochází takřka všude, kde nějaké životní zauzlení k sobě zárodky myšlenek přivolá a stane se jádrem jejich další krystalizace. Vazba mezi tímto strukturně významným jádrem nemyšlenkové povahy a mezi další myšlenkovou krystalizací bývá dodnes opomíjena nebo alespoň mylně interpretována; ve skutečnosti však její významnost snad ani nemůže být dost oceněna.

§ 14.

Aktivita, k níž se zprvu nepředmětně přimkla a později předmětně vztáhla myšlenka, se dostává do zvláštního, nového světla, v němž se některé její složky ukazují jako podstatné a základně významné, jiné jako okrajové, a některé posléze nejen jako nadbytečné a nahodilé, ale dokonce třeba i jako rušivé a vlastní akci deformující a od jejího cíle odvádějící, svádějící. Vlivem takto osvětlujícího a kontrolujícího myšlení se akce může pročistit, zbavit hluchých a závadných příměsí a posléze se vypracovat ve spolehlivou, byť nadále ustavičnou kontrolu vyžadující metodou, úspornou a účinnou cestu k dosažení zamýšleného (neboť i záměr, cíl akce musí projít myšlením a dostat v něm své pevné, i myšlenkově atrahující a orientující kontury. Aktivitě, která je takto nejen zvnějšku sledována a kontrolována, ale přímo orientována a řízena, a to znamená naveskrz proniknuta myšlenkou, říkáme potom praxe. Dějinné proměny praxe je proto nutno sledovat vždy zároveň s dějinnými proměnami myšlení – a naopak. A protože, jak jsme řekli, myšlenky vždycky krystalizují kolem uzlů životní praxe, a protože se životní praxe, a tedy i místa a typ jejich zauzlení dějinně proměňují také s proměnou myšlení a myšlenkového přístupu, myšlenkové aktivity člověka, můžeme jednu z podstatných charakteristik každé doby vidět v počtu, typu a vzájemné souvztažnosti centrálních zauzlení životní praxe. Tato centrální zauzlení jsou ovšem jen velmi obtížně sledovatelná bez hlubokého prosvětlení, prozáření životní aktivity reflektující myslí, ba někdy jsou zcela nezjevná a vždycky jsou z

podstatné stránky skryta; a proto filosofický rozbor filosofické situace určité doby musí zahrnovat určení stěžejních problémových uzlů, a dokonce z něho musí vycházet. A filosofie, která chce působit v určité chvíli jako účinný program nápravy nejpodstatnějších lidských záležitostí, si musí nejprve ujasnit, které jsou to ty centrální uzlové problémy, v nichž vykryštovala dějinná chvíle, dějinná situace, a pak se musí pokusit je uchopit v myšlenkové syntéze, či spíše musí se pokusit postavit na nich integrovanou myšlenkovou soustavu, která by respektovala jejich centrální postavení v dané chvíli, ale dovedla vysledovat a prorazit také cesty od nich k jiným, méně v té době centrálním a významným, ale přesto neopomenutelným problémům a problémovým okruhům, které už někdy jindy byly na vrcholu významnosti anebo které se zdají zrát k tomu, aby se v budoucnosti na takový vrchol dostaly. Jen tak může filosofie, filosofický projekt a program zajistit svůj světový, světodějný dosah. Zároveň však musí být taková filosofie schopna poskytnout spolehlivou orientaci i v malých otázkách všedního dne, společenské každodennosti i osobně napjatého svědomí, které se musí na každý den odpovědně rozhodovat.

§ 15.

Tématem filosofie může být zásadně všechno, tj. cokoliv; ale tématizováno filosoficky je to vždy vztaženo k celku, tj. k tomu, co docela určitě není „tu“, před námi, jako předmět. Filosofie tedy nemá nějaký jiný obor své kompetence než např. jednotlivé vědy, a zejména vědy se nikdy nemohou dost ohradit proti filosofické dotěrnosti a jejím intervenujícím otázkám a námitkám. Způsob, jak se filosofie zmocňuje svého tématu, je však mnohem víc dějinně, dobově podmíněn, než jak je tomu u věd. Jestliže na jedné straně je filosofický koncept spjat s existenciální přítomností myslitele (autentickou nebo hypotetickou, neboť někdy se životní praxe určitého myslitele může značně rozcházet s jeho filosofií, hlásanou ex cathedra) v určité dějinné situaci, na druhé straně je neméně podstatně spjat s tím, které problémové trsy se jako ledovcové hory v dané chvíli při srážce a střetnutí vynořily nejvýš nad bouřlivou hladinu oceánu nevyřčených, nezformulovaných, nevykryštovaných myšlenek. Skutečná aktuálnost filosofie nespočívá v nějaké podbízivé popularizaci nebo v nějakých „filosofujících“ komentářích denních efemérností, vzbudivších větší zájem, nýbrž v citlivé vnímavosti a spolehlivé orientovanosti uprostřed záplavy chaotické rozmanitosti všech těch myšlenek, jež byly a jsou vyslovovány, i těch, které se dosud nestačily zformovat, dojít vyslovení a prosadit se jako větší nebo menší ledovcová kra, tyčící se nebo alespoň vyčnívající nad druhé, a za druhé nosným myšlenkovém sepjetí oné plurality ústředních uzlů myšlenek doby, oné plurality problémových trsů v integrovanou základnu veškeré další výstavby filosofické koncepce a filosofického systému. Ale jestliže se rozhodneme zaměřit svůj zájem k otázce „filosofie pro naše dny; „filosofie pro naši dobu“, je v tom také malý polemický osten proti představě či dokonce programu filosofie pro všechny časy nebo pro celé věky. Tím ovšem vůbec nemáme na mysli odmítnutí všech perspektiv, počítajících s věky, jako bychom neuznávali či nemohli uznat nic věkovitého či po

věky trvajících. Už to, že je člověk svou existencí zasazen a zakotven v onom obrovitém, téměř čtyři miliardy let trvajícím proudu života na této planetě (nechme stranou eventuální ještě rozlehlejší časové a prostorové kontexty, o nichž zatím nic přesnějšího neznáme a jichž se můžeme pouze domýšlet), mu beze všech pochyb dává zakotvení v nedohledných věcích, vpravdě ve věčnosti (a – mimochodem řečeno – také v úporném usilování po dosažení smyslu, po smysluplnosti, jež se dočkalo sice nesčetných porážek, ale jež se až dosud nikdy vcelku, v celkové strategii nevzdalo, ba dokonce ani po dosažení nějakého posledního vrcholu neochablo, nýbrž zatím vždycky našlo novou skulinu, novou cestu, novou perspektivu). Protože tématem filosofie se může zásadně stát vše, jak jsme řekli, náleží věkovité trvání a dimenze věčnosti mezi její legitimní otázky. Jde však o to, aby toto téma nezakrylo či dokonce nevytěsnilo témata jiná, neméně světodějná pro dnešek nebo dokonce je převyšující svou závažností a myšlenkovou dynamikou. A tu se právě zdá, že ve filosofické současnosti nepatří myšlenka věkovitosti a věčnosti k dominantním, uzlovým tématům. Víme, že tomu tak nebylo vždycky; víme že filosofie byla od samého počátku po dlouhé věky ke svým největším výkonům inspirována a místy až neurotizována ustavičným odporem ke změně, ústícím až v jakousi posedlost otázkou: co trvá uprostřed změn? Zajisté si můžeme připustit, že někdy v daleké duchovní a filosofické budoucnosti se bude zase myslet pod problémovým souhvězdím opět jiným, ale dnes není dominantou trvalost, nýbrž změna. To neznamena jenom, že změna je nám jistotou a samozřejmostí, kdežto trvalost naopak něčím ohroženým a problematickým, nýbrž že i životně jsme orientováni na změnu a nikoliv na trvalost, že svou naději skládáme do proměny a proměnlivosti všeho, kdežto ke všemu danému a hotovému se chováme nedůvěřivě a také s jistou netrpělivostí a snad i znuděností, ne-li přímým odporem. Porozumět tomuto dobovému rysu dnešního myšlení v jeho vztazích k minulosti a k dosud otevřené, ale přece se v lecčems již alespoň ve znameních rýsující budoucnosti znamená – abychom uvedli jeden příklad – myslet aktuálně.

§ 16.

Žádný myslitel se nemůže přiblížit svému tématu leč tak, že vykročí ze své situace, a to znamená např. také ze situace své společenské vrstvy, ze situace svého národa, své civilizace, své prostě faktické anebo i zcela vědomě zvolené duchovní tradice, vůbec za své doby. V tom není jen subjektivita, nýbrž také a především konkrétnost, situačnost, živost jeho myšlenky. Myslíci člověk však nezůstává nebo alespoň nemusí zůstat ve svém myšlení uzavřen v mezích všech těchto daností, nýbrž může z nich zásadně vykročit, jakoby z nich vystoupit, opustit je tak, jako běžec opouští místo startu. Tuto okolnost je ovšem zapotřebí důkladně a metodicky rozebrat a detailně, po všech stránkách prověřit a zkontrolovat, což není na tomto místě naším úmyslem. Jde však o zásadní, elementárně důležitou věc; dotkneme se nyní jen jednoho z jejích aspektů. Jen díky tomu, že v nějakém smyslu je schopen myslitel vyjít sám ze sebe a ze své situace a najít potřebný odstup, distanci, má možnost se k sobě nově vrátit, tj.

spatřit se v určité jiné, nové perspektivě, v níž se mu dosavadní skutečnost nejen hodnotově, ale i strukturně jeví docela jinak, ba nečekaně jinak. Jen díky této možnosti a schopnosti odstupu od sebe a od svých daných východisek a perspektiv je člověk schopna se otevřít takovému pohledu na sebe a na svět kolem sebe, jemuž se věci a události ukazují, vyjevují v pravém světle, tj. ve světle pravdy. Člověk je bytostí, která se může víc než kterákoliv jiná bytost otevřít pravdě a nechat svou existenci, svůj život, svou aktivitu a životní praxi proměnit touto pravdou, již se otevřel tím, že jí vykročil v ústrety, opustiv něco ze sebe, něco svého. Filosofie neznamena vlastně nic víc a nic méně než provedení tohoto zvláštního životního obratu alespoň (a pro začátek) v myšlenkách. Představa, že filosofický postup se podobá postupu geometra, který z několika elementárních předpokladů a zásad odvodí celou stavbu geometrického systému, je hluboce mylná (i když to byl kdysi ideál dokonce filosofických velikánů). Filosofie nespolehá dokonce na prvním místě ani na samotnou logiku, neboť logika je jenom cenným nástrojem, pomůckou v rukou filosofie, nikdy však není a nesmí se stát její vládyní. Kdo spolehá jen na logiku, má sice v rukou pravidla, jak si uchovat pravdu, pokud ji mám, pokud ji držím, ale je bezradný tam, kde je třeba pravdu teprve najít, odhalit, získat, kde je nutno od omylu a nepravdy přejít k pravdě. Na otázku, jak najít, jak poznat pravdu, jak se k ní přiznat a jak dosáhnout toho, aby se také pravda přiznala k nám – na takovou otázku logika odpovědět ani poradit neumí. A přece právě to je vrcholná, stěžejní otázka, v níž se vskutku rozhoduje o našem životě. A skutečnou, pravou, živou pravdu nikdy nelze lapit a držet ve svých rukou; to, co nám z významné, rozhodující pravdy zůstane po všech logických operacích, byť sebebezpečněji prováděných, je pouhá málo významná či vůbec bezvýznamná slupka. Neboť o živé, skutečné, vládnoucí pravdě platí, že ne my máme ji, nýbrž ona nás. A tak také filosofie není lov na pravdu, nýbrž cesta myšlenkové přípravy člověka k sebezapíravé službě pravdě samé. To je také důvod, poslední a nejvýznamnější důvod toho, proč nám nepůjde o filosofii našich dnů a naší doby, nýbrž o filosofii pro naše dny a pro naši dobu. Nejde nám totiž o jakoukoliv prostě se vyskytnuvší nebo vyskytující filosofie, nýbrž o filosofii, která je vnitřně proměněna a přebudována pravdou. To se ovšem neděje tak, že by se pravda svěřila do rukou jediné filosofie anebo že by se dala k dispozici jedinému mysliteli a eventuálně ještě jeho škole. Jako se člověk dostal do čela vývoje živých organismů právě díky tomu, že se nespécializoval nějakým výhradním směrem, tak se dostává do předních linií duchovního a myšlenkového zápasu člověk, který nevsadil na žádný zdogmatizovaný a petrifikovaný filosofický skelet – anebo řečeno s jiným filosofem, který nevsadil na žádnou sebekrásnější, leč živou filosofii svlečenou filosofickou kůži, aby se v ní usídlil. O každém filosofovi (a o každém filosofickém systému) platí slova (původně prý Aristotelova): *Amicus Plato, magis amica veritas*. Musíme však navíc vědět, že pravda není nic mrtvého, jednou provždy hotového a neproměnného; pravda je živá, je v pohybu, jde sama napřed a vede nás za sebou. Každá její ztuhlá, zatvrdlá vnější podoba s ní má asi tolik

společného jako portrét s živým člověkem, jež znázorňuje. Osobu snad poznáme, ale rozmlouvat ani něco podnikat s ní nemůžeme; je to jen obraz.

§ 17.

Téma se stává filosofickým tématem, jakmile je podtržen a zvýznamněn jeho vztah k celku, tj. k ostatním tématům. Systematický zřetel vede myslitele k tomu, aby nejdůležitější vybraná témata nějak srovnal a seřadil a aby každému z nich dál zvláštní místo, tak aby se vyvaroval zbytečnému opakování a překvapivých či dokonce zdánlivě neuvážených skoků. To je nepochybně velmi úctyhodný záměr, ale ve filosofii je splnitelný jen relativně a s četnými výjimkami a výhradami. Filosofická témata nelze seřadit do jedné linie tak, abychom tím vystihli nějaké ať už „přirozené“ anebo alespoň „logické“ pořadí. Možných postupů od jednoho tématu k dalšímu a ještě dalšímu atd. je nesmírné množství; na každém kroku takřka se ocitáme znovu a znovu v rozpacích před otázkou: kam a kudy dál? Nelze předem rozhodnout, která cesta je „správná“, je třeba ji vyzkoušet. A přitom je třeba si pamatovat, že byly i jiné možnosti; neuspějeme-li, můžeme a musíme se vrátit, a třeba mnohokrát, na rozcestí, jimiž jsme prošli, a musíme zkusit jít jiným směrem. Ale nejen to; i když jdeme směrem, který se ukáže i později jako správný, musíme zároveň mít na mysli i jiné směry, které jsou neméně správné (nebo mohou být, mohou se ukázat jako neméně správné). Musíme pamatovat, že vztahy mezi pojmy i mezi myšlenkami i mezi trsy a celými hnízdy myšlenek jsou multilaterální a že dokonce nejdou jen v jedné ploše, ale že jsou multidimenzionální. A tak při každém myšlenkovém postupu musíme mít na mysli vždy alespoň ty nejdůležitější momentálně netematizované odkazy a poukazy k jiným, vzdálenějším kontextům. Při výkladu pak musíme čtenáři tu a tam tyto netematizované kontexty připomenout, a to se nám nezdaří vždycky udělat nějakým nenápadným, organickým způsobem; někdy nezbude než poukázat na nějakou souvislost tak, že se přímo vzpříčí, že jakoby zcela vybočí z postupu. A tam, kde jde o poukazy k některému z centrálních uzlů myšlenkové stavby (a to znamená, pokud se myslitel nemýlí, i k centrálnímu zauzlení myšlenkové strukturovanosti celé doby), není možno se vyhnout četnému a někdy snad až podivnému opakování a jakýmsi návratům v kruzích, vždy ovšem poněkud jiných. Neboť onen vztah celku, který nezbytně provází každé filosofické téma, neznamená vlastně nic jiného než ustavičnou, byť latentní přítomnost všech témat, nebo snad lépe vyjádřeno, filosofická tematizace znamená jen místní vyvolání jakoby fotografického obrazu, který však exponován musí být vždy celý.

Zmínili jsme se o tom, jak pochybné je začínat filosofický výklad výkladem o filosofii. A přesto jsme se tohoto pochybného počínu a přímo poklesku dopustili. Naše důvody i celý úmysl, který stojí v pozadí tohoto pokusu o prapodivný úvod-neúvod, snad poněkud vysvitnou v průběhu dalších výkladů. Možná, že bude dobré si tuto první kapitolu přečíst nakonec ještě jednou jako závěrečnou (eventuelně jako přechod k druhému čtení, pokud k tomu někdo najde potřebnou

trpělivost).

Hegel kdysi prohlásil, že pravda není až na konci myšlenkové cesty, ale že je v celé té cestě. Ve skutečnosti je především na začátku každé vsutku filosofické cesty; a ta spočívá v tom, že se vždy znovu pokouší k tomuto počátku vrátit. Ale o tom později.

Kapitola II - Bios, mythos, logos

[text zde neuvádíme, je samostatně dostupný zde:

<https://www.hejdanek.eu/Archive/Detail/18> - pozn. red.]

Kapitola III - Reflexe a její základ

§ 1.

Vědomí, jak je dáno naší zkušenosti, tj. naše lidské vědomí se vždycky vyznačuje tím, že o něm nějak víme, že si ho jsme vědomi. Pokud jsme v některých krajních případech nuceni se zabývat „vědomím“, jemuž tento charakter připsat nelze, nepovažujeme je za vlastní, skutečné, pravé vědomí a mluvíme raději o nevědomí, předvědomí či dokonce podvědomí. V tom smyslu pak mluvíme o „prahu“ vědomí, jehož překročení zřejmě znamená právě schopnost znovu (a zřejmě jinak, nově) uchopit ve svém vědomí to, co už nějak uvědomění došlo: zkrátka být si vědom už nikoliv jenom „něčeho“, nýbrž také a navíc toho, že jsem si „něčeho“ (rozuměj: onoho „něčeho“) vědom. K povaze našeho vědomí tedy obvykle a nejčastěji náleží jakási rozeklanost, rozvětvenost jeho zaměření: zároveň svým vědomím směřujeme k tomu, co si uvědomujeme, a zároveň k tomu, že si to uvědomujeme. Je tomu dokonce tak, že tam, kde se ve svém vědomí nejsme schopni zaměřit a soustředit také na to, že si „něco“ uvědomujeme, nejsme schopni si řádně uvědomit ani toto „něco“. K opravdovému zaměření a soustředění vědomí na jakékoliv „něco“ nezbytně potřebujeme tu složku vědomí, která se zaměřuje na uvědomování jakéhokoliv „něco“ a která jediná je schopna toto „něco“ natolik ustálit a identifikovat, aby takové zaměření nebylo jen nahodilé, nýbrž aby mohlo být zamýšleno, řízeno a kontrolováno. Nemá-li vědomí zůstat jen nahodilým uplýváním a střídáním jakýchsi „stavů vědomí“, nýbrž organizovaným, soustředěným úsilím o uchopení toho, k čemu se váže, musí vyvinout tuto elementární schopnost se vztahovat také k sobě samému, obracet se k sobě, vracet se ke svým dřívějším i právě uplynulým „stavům“ a zejména k tomu v nich, co lze identifikovat jako jakousi jejich osu či základ, zkrátka něco, v čem si různé stavy vědomí mohou být blízké, v čem si mohou odpovídat, co jim může být společné a co proto dovolí, aby byly organizovány do širších, smysluplných kontextů. Návrat vědomí k sobě samému budeme nazývat reflexí; onou zmíněnou rozvětveností, rozeklaností vědomí na složky, vztahující se mimo vědomí, a složky, vztahující se k vědomí samotnému (a tedy složky, jimiž se vědomí vztahuje samo k sobě), se vyznačuje vědomí reflektované. A protože je už v samotné struktuře návratu vědomí k sobě samému otevřena možnost, aby se vědomí vracelo nejenom k tomu, že si je

vědomo něčeho, ale aby se vracelo také k tomu, že si uvědomuje (v předchozím již návratu), že si je něčeho vědomo, atd., je lidské vědomí, jak se dnes otvírá naší zkušenosti, hluboce proreflektováno, tj. proniknuto a komplikovaně zorganizováno vždy v celé řadě vrstev nových a nových reflexí a jejich výsledků, jež na sebe navíc nenasedají jen šupinovitě, ale navzájem se i pronikají způsobem, který vůbec neumožňuje ně jaké snadné odloupávání jedné vrstvy za druhou, nýbrž nutí nás leda k dalším a dalším rekonstrukcím a tedy interpretacím toho, co se v našem vědomí už stalo a co se ještě dále děje.

§ 2.

Vědomí se může vracet samo k sobě ovšem také tím způsobem, že se jenom reaktualizuje ve své první, resp. původní podobě. K tomu může dojít bezděčně (např. protože se opakuje týž podnět nebo že jde o obsah tak svůdný nebo naopak tak děsivý, že k sobě přitahuje vždy znovu nejvyšší pozornost) nebo také cílevědomě (to už v rámci jakési reflexe, kterou tu musíme předpokládat). A tady si musíme ujasnit, že reflexe není takovýmto návratem, jenž znamená zopakování, resp. znovuvyvolání téhož stavu či obsahu vědomí, že tedy není návratem, který znamená identifikaci. Jestliže pro mytickou životní orientaci archaického člověka je charakteristická úporná snaha o přimknutí k tomu, co tu už bylo co se už svrchovaným způsobem událo a s čím je nutno se ztotožnit až do splynutí, pak smyslem mýtu jakožto vyprávění, povídání je navození potřebné atmosféry a splnění nezbytných podmínek k tomu, abychom znovu prožili touž, protože již jednou v plnosti nastavší a od té doby vždy přítomnou či spíše vždy připravenou a vždy znovu vyvolatelnou událost. Vědomí, jímž je charakterizován takový návrat k témuž, ztrácí jakoukoliv distanci od své minulé podoby, nepocituje (či nechápe) svůj předchozí prožitek resp. minulý „stav“ jako cosi jiného, již uplynulého, nýbrž propadá se do takového již jednou nastavšího „stavu“ až do naprosté identity s ním, takže pro ně jde jen o novou velkou přítomnost oné archetypické události či skutečnosti – o přítomnost, které se pozvedá nad každou nahodilost proměny v prostoru i času, ba která znamená jakési vytržení z chaotických proměn k tomu, co je vpravdě skutečné, tj. vždy stejné odevždy navždy. Vědomí je v takovém případě také plně soustředěno k spočinutí v témž svém „stavu“, k naplnění týmž „obsahem“, k vykrytalizování do téže podoby. Tím je skutečná reflexe ne-li vyloučena (neboť povětšinou to bez ní prostě nejde, jak ukáže každá podrobnější analýza), tedy alespoň potlačena, maximálně eliminována, resp. zatlačena jakoby pod práh plného vědomí. To je velmi podivuhodná záležitost: právě to, čím se vědomí dostává na vyšší rovinu, čím se stává pravým, skutečným vědomím, právě to, čím překračuje rozhodující práh a čím vstupuje do nové etapy své vlastní výstavby, je okamžitě jakoby znovu pohlcováno, vytěšňováno a zastíráno, aby splnilo jen to nejnútnejší – a nic víc. Jakási hluboká, ještě nevědomá, resp. neuvědomělá nedůvěra v reflexi a vlastně vůbec ve vědomí, které je skutečným vědomím teprve díky ní, je skryta někdy v nejhlubších vrstvách mýtu – a přetrvává dodnes na mnoha místech tam, kde se nějaké zbytky mýtu ještě zachovaly a kde vytvořily jakási centra pokusů o

integraci, napodobující a nahrazující mýtus v poměrech, jež svou podstatou již nedovolují mýtu žít a integrovat život způsobem, který je mýtu nejvlastnější a původní. Tato nedůvěra je dokladem, že reflexe musí být něčím původnějším než jakýkoliv odpor k ní, ale vysvětluje také obrovské překážky, jaké nutně stály v cestě každému dalšímu rozvoji reflexe, a ozřejmuje významně i epochálnost a pronikavost převratu, k němuž muselo dojít ve chvíli, kdy reflexe tyto překážky zdolala a kdy se mohutně prosadila ve způsobu myšlení, které si luxus odstupů dovolilo učinit svým pravidlem a přímo metodou.

§ 3.

Tak se nám ukazuje, že reflexe je od samého počátku v napětí a přímo rozporu s mytickou životní orientací, která si také své vědomí formuje svým vlastním způsobem – a aby to mohla učinit, musí potlačit a podvázat reflexi, bez níž by sice nemohla obstát, ale proti níž se od samého počátku musí bránit (a na dlouho se opravdu ubrání). I když je zřejmé, že ze strany reflexe je odpor proti mýtu teprve něčím druhotným a odvozeným (zatímco vlastním zdrojem napětí je mýtus a mytická životní orientace), musíme se tázat, v čem asi spočívá jádro tohoto napětí a rozporu. A to se nám ukáže, přihlédneme-li blíže k vlastní struktuře reflexe a k podmínkám jejího uskutečnění a rozvinutí.

Slovo reflexe náleží k těm, jejichž etymologie šťastně koresponduje se základním významem slova. V reflexi se vědomí odvrací od svého původního zaměření a od cíle, na nějž je soustředěno, a otáčí, obrací se zpět, nastupuje zpáteční cestu k sobě, přichází znovu k sobě (*reflecto* = zpět ohýbám, otáčím, obracím, ev. zvratně: zpět se obracím, vracím, na zpáteční cestu se dávám; přeneseně také o duchu, myšlení, pozornosti). Znamená-li vědomí přístup k tomu, co je uvědomováno, pak musí nutně znamenat zároveň jakési opouštění, odcházení, odstup od „sebe“, jakousi ztrátu „sebe“. Jinak by totiž nemohla být řeč o žádném návratu, resp. o cestě zpět, obráceným směrem. Jde ostatně jen o zvláštní případ odvracení (se) ode „všeho“ k „něčemu“; každé soustředění znamená zároveň odvrácení pozornosti ode všeho kromě jediného, tj. právě toho, nač se soustřeďujeme. Mezi tím, co se takto ztrácí naší jinam soustředěné pozornosti, je ovšem také subjekt pozornosti, tj. my sami. Později uvidíme, že do jisté míry analogická je situace aktivního subjektu, který v akci sám sebe opouští a stává se akcí, přechází v akci, nicméně je přesto ve své akci nějak přítomen, a to specificky proměněným způsobem. Také „subjekt“ vědomí, přestože se ve svém soustředění nechává stranou a vzadu, přestože se opouští, jistým specifickým způsobem je „při tom“, tj. je přítomen ve své odvrácenosti od sebe, ve svém sebeopouštění. Tím se „subjekt“ podstatně liší ode všeho ostatního (jednotlivého), jež je rovněž při onom soustředění na „něco“ opouštěno. Proto také návrat k „sobě“ se odlišuje od jakéhokoliv jiného přesunutí pozornosti na to, co bylo zatím odsunuto stranou a zanedbáno. Reflexe jako cesta subjektu vědomí ke svému vědomí je v napětí a rozporu s mytickou životní orientací a jejím typem „vědomí“ či „myšlení“ právě tím a v tom, že je orientována na něco, čím (nebo

výkonem čeho) je vždy také sama, zkrátka že se zpět obrací k tomu, co je v mytické orientaci nejen zapomínáno a pomíjeno, ale aktivně a vší silou potlačováno, eliminováno a ztotožňováno s typem, s archetypickou strukturou.

§ 4.

Reflexe představuje přístup vědomí k sobě samému (nebo přístup subjektu vědomí ke svému vlastnímu vědomí). Musíme se proto tázat, odkud tedy vědomí vlastně přichází k sobě. Samozřejmě víme, že i tenkrát, když ještě vědomí (v reflexi) nebylo u sebe a když tedy bylo u něčeho jiného, bylo tam, bylo „při tom“, neboť to právě bylo vědomí, které se k něčemu vztáhlo, na něco se zaměřilo a soustředilo. Zdálo by se proto, že vědomí, které není u sebe, „při sobě“, je zřejmě u něčeho jiného, u věcí kupříkladu. Ale to je pouze obrazná řeč, pouhá metafora, na kterou jsme zvyklí a jejíž podivnost přehlízíme. Věci jsou však v prostoru a čase, jsou lokalizovány a temporalizovány. Být vskutku při tom, když jsou (když se dějí) a jak jsou, by muselo nutně znamenat být na témž místě v touž chvíli. Nehledíc už k tomu, že si lze těžko pomyslet, že vědomí by mohlo sdílet místo i čas s tím, k čemu se odnáší, je to vlastně zbytečné, protože víme, že se ve svém vědomí můžeme zaměřit na něco prostorově i časově neobyčejně vzdáleného: v této přítomné chvíli se můžeme ve vědomí zabývat nějakou událostí svého mládí nebo dokonce událostí, která se odehrála před stovkami nebo tisíci lety (právě tak jako můžeme ve svém vědomí očekávat událost, která má teprve přijít, která snad nebo dokonce jistě nastane). Z toho je naprosto zřejmé, že na otázku, odkud vědomí přichází samo k sobě (a kam tedy nejprve od sebe muselo odejít), nelze poukázat na „něco“, tj. na věci, události, osoby apod. Odstup vědomí od sebe je takové povahy, že zároveň znamená odstup ode všeho toho, k čemu se může zaměřit a na co se může soustředit jakožto vědomí, tj. ve vědomí, v rámci vědomí. To proto, že vědomí, které se k něčemu zaměří, zůstává přesto v sobě, zaměří se k tomu jen v rámci vědomí a tak zůstává ve svém rámci, neopouští se fakticky, nýbrž jen v sobě, ve svém rámci, přelévá se jenom v prostoru sebe sama, zůstává sebou. Proto ani nemůže „přijít k sobě“, neboť je stále „u sebe“, je stále samo sebou. Proto za takových podmínek není možná ani reflexe. Předpokladem reflexe je skutečný odstup vědomí od sebe, odstup, v němž vědomí opouští samo sebe tak, že ve fázi sebeopuštění nejenže není „při sobě“, ale není ani „u sebe“, není zkrátka „při tom“, když dlí „mimo sebe“. A v návratu k sobě to vlastně pak není a ani nemůže být to vědomí, jež se opouštělo: nevrací „se“ samo, nýbrž je nalezeno; ale není nalezeno tak, jak bylo předtím, než se opustilo, nýbrž jako nové, kvalitativně pokročivší vědomí, jako sebe-vědomí. Neboť to vědomí, které se nyní setkává s tím, jež je opustilo a jež se nyní k němu vrací, nalézá samo sebe už nikoliv takové, jakým bylo a jako které se opustilo (a jako které bylo opuštěno), nýbrž jako které se nyní vrací a vrátilo. Vědomí nadále už není tím, jež se od sebe odvrací, nýbrž ž tím, jež přichází k sobě. Tady nejde o topornost vyjadřování, nýbrž o nesnáz myšlenkovou, totiž o myšlenkové uchopení něčeho, čemu se samo myšlení (naše myšlení) vzpírá, co se přičí všem našim dosavadním myšlenkovým návykům. Paradoxní povaha této stránky reflexe však

nemůže být pomínuta; budeme, jak se ukáže, podobné paradoxy nalézat ještě na jiných místech svých úvah. (Až budeme mít více zkušeností s takovými paradoxy, pokusíme se celou věc podrobit zvláštní reflexi.)

§ 5.

Nevelký krok kupředu, který se nám snad podařilo učinit, nemůže být ani zdaleka považován za odpověď na naši otázku, odkud vědomí přichází samo k sobě. Nicméně několik věcí se už nyní zdá být jistých. Především je zřejmé, že vědomí nepřichází „k sobě“ od sebe a ze sebe; že tento příchod, přístup k sobě není myšlenkově uchopitelný jako výkon samotného vědomí (resp. vědomého subjektu), tj. že se na tento výkon nedá v žádném případě redukovat, že nespočívá jenom v něm. Ve zmíněném specifickém odstupu vědomí od sebe je zahrnut akt sebeodevzdání, sebe-předání, sebe-poskytnutí-k-dispozici. Vědomí tu neztrácí samo sebe bez záměru či dokonce proti svému záměru, nýbrž vzdává se samo sebe a v odevzdanosti se otvírá vstříc zvláštnímu „sebeopření“, jež se stává (nikoliv už jeho výkonem a jeho reží) sebe-znovuzískáním, sebe-nalezením, které však zase splývá s tím, že není získáno jen pro sebe ani nalezeno jen sebou. V té fázi, kdy se již opustilo a zanechalo za sebou, dochází k jeho podstatnému setkání, které způsobuje přímo epochální zvrát v jeho vnitřní konstituci, zvrát, k němuž se samo ze sebe nikdy nemůže „vyvinout“ a jehož se nemůže dobrat žádnou svou (pouze svou) aktivitou (ani pasivitou, jež je jenom druhem aktivity). Vědomí, které se po onom sebe-opuštění vrací opět k sobě, už není docela své, není jen vědomím sebe a pro sebe, nýbrž je vědomím, které na sebe vzalo závazek, které se odevzdalo tak, že už sobě nepatří, nenáleží, a vrací-li se k sobě, pak ne pouze v nějaké reminiscenci, v nějakém pochopitelném a snad samozřejmém návratu, nýbrž z pověření. Kde tedy, na jaké rovině dochází k onomu základně významnému setkání, v němž je vědomí „mimo sebe“ a v němž se stává „samo sebou“, ale tak, jak jím dosud nikdy nebylo a bez onoho setkání ani být nemůže? A s „čím“ nebo snad s „kým“ se takto ek-staticky setkává? – Ať na tyto otázky odpovíme jakkoliv, nepochybnou skutečností zůstává, že vědomí známe ze své zkušenosti pouze a výhradně po tomto setkání, tj. po oné pronikavé proměně, rekonstituci a restrukturaci: to je pro nás vědomí. „Vědomí“, které touto proměnou neprošlo, jemuž se ještě nedostalo onoho daru ek-statického setkání, nejenže pro nás není ještě (pravým) vědomím, ale nemůže se stát naší přímou zkušeností, protože – což je zřejmé – by k tomu mohlo dojít jen na základě reflexe, jejímž předpokladem ono setkání přece jest. A po setkání už vědomí není tím, čím bylo, ale stává se čímsi novým, čím nebylo, přičemž integrity je dosaženo právě zastíněním a potlačěním onoho původního „vědomí“ resp. jeho včleněním (po nezbytné rekonstrukci či restrukturaci) do vědomí nového. Jedním ze základních rozdílů „vědomí“ před setkáním od vědomí po setkání je uzavřenost prvního v sebe a otevřenost druhého, a to otevřenost v mnohem silnějším, pronikavějším smyslu, než jak tomuto slovu obvykle rozumíme.

§ 6.

Uzavřenost vědomí v sebe, jakou je charakterizováno „vědomí“ před epochálním životním zvratem, k němuž dochází v ek-statickém setkání, tvoří paralelu či spíše představuje jednu ze stránek té „přítomnosti“ subjektu mimo sebe, kterou jsme v předchozí kapitole označili jako osvětí. Naproti tomu otevřenost vědomí po tomto setkání je paralelou či jednou ze stránek přítomnosti subjektu ve světě (nebo, chceme-li podtrhnout otevřenost světa na rozdíl od uzavřenosti osvětí, lépe: na světě). Otevřenost jako vztah navenek (a na ten není ovšem redukovatelná) není totožná se schopností reagovat; reaktivita subjektu nemusí být doprovázena otevřeností, nýbrž může zůstat (a obvykle zůstává) v rámci osvětí, a tedy subjektivního rázu. Navíc reagování nemusí být prostředkováno, ba ani doprovázeno vědomím. Tam však, kde se vědomí vymaní z uzavřenosti své subjektivity a otevře se vůči světu, tam je nutně ovlivněno a přímo proměněno celé chování, činnost, jednání a vůbec život člověka. Otevřenost není jen otázkou vědomí, resp. myšlení, ale celoživotního přístupu, celoživotní orientace. To pak má především své antropologické, ale v důsledku toho pak obecně kulturní a zejména také politické důsledky. Měřítkem „pravosti“ či „pravdivosti“ uměleckého díla se pak stává to, zda dílo otvírá a uvádí do otevřenosti, anebo zda ponechává v uzavřenosti nebo dokonce uzavírá, zamyká člověka do nějakého typu subjektivity (ať už individuální či kolektivní). Podobně to platí také pro myšlenkový přístup, pro poznání, tj. pro vědu (teorii vědeckou) i pro filosofii; rozlišení mezi tzv. teorií a tzv. ideologií je možno vposledu založit právě na tom, zda se jimi lidský pohled a lidský život otevírá či zavírá. V etice mezilidských vztahů je respekt k potenciální otevřenosti každého lidského jedince kategorickým imperativem: druhého člověka respektuji jako člověka tenkrát a pouze tenkrát, jestliže respektuji jeho otevřenou budoucnost, jestliže s ní počítám a jestliže na ni apeluji. Pokud jsem orientován jen na jeho danost, tj. minulost, neberu jej jako člověka, jako osobnost, jako jedinečnou bytost, pobývající v otevřenosti světa, ale degraduji jej na věc, redukuji ho na předmět. Otevřenost je otevřeností v plném smyslu zase teprve ve vztahu k otevřenosti toho druhého (a ovšem otevřenosti světa); v tom je otevřenost svou podstatou i svými důsledky sociální, společenská. Je však společenská ještě v elementárnějším smyslu: aby se člověk jakožto člověk otevřel, musí se napřed setkat s otevřeností, která na jeho vlastní otevřenost čeká, která s ní předem počítá a skládá v ni svou naději, ještě než ke skutečnému otevření dojde, a je takovému otevření už při jeho prvních krocích nápomocna. Proto otevřenost není výsledkem individuálního činu a rozhodnutí, nýbrž je vždycky plodem spolupráce a je podmíněna solidaritou a asistencí druhých, již otevřených bytostí. Ale sociální dimenze otevřenosti není ani jedinou, ani základní její stránkou, nýbrž je spíše důsledkem či snad květem, plodem toho, co je pro ni tím vsutku základním, a tím je zakotvenost v něčem, co není a nemůže být přede mnou jako protějšek, nýbrž mou hlubinou – nebo k čemu má hlubina vlastně směřuje. Tak se ukazuje, že otevřenost – a tedy i reflexe – poukazuje svými výsledky nejenom na skutečnosti před námi (tj. na

předmětné skutečnosti), ani pouze na skutečnost subjektu aktivity i reflexe, tj. na nás, ale na skutečnosti jiné povahy, v nichž jsme subjektivně zakotveni, ale jež nejsou kolem nás, nýbrž spíše jakoby v nás, ale tam, kde naše těžiště je v tom, co se teprve připravuje, co teprve nastane a z čeho vlastně žijeme.